

प्रेमध्वज प्रधानको सम्झनामा

- कपिल लोहनी *

नेपाली गीत संगीतका मुर्धन्य व्यक्तित्व प्रेमध्वज प्रधानको आज दिउँसो ८२ वर्षको उमेरमा दुखद देहावसान भएको छ। सिन्धुपाल्चोकको चौतारामा सन् १९३८ मा जन्मेका प्रधान सुप्रसिद्ध गायकको रूपमा परिचित थिए भने उनि संगीत तथा वाद्यवादनमा पनि उत्तिकै सशक्त थिए। उनका करिब ७०० वटा नेपाली र नेपाल भाषामा रेकर्ड भएका आधुनिक, लोक, भजन तथा राष्ट्रिय गीतहरू छन् र ती मध्ये अधिकांश गीतहरूले निकै ख्याती प्राप्त गरेका छन्। सन् १९६५ मा ख्याती प्राप्त भारतीय गायिका उषा मंगेशकरसँग फिल्म माइतीघरको गीत “नमान लाज यसरी” गाएपछि उनि भनै लोकप्रिय हुन पुगे।

प्रेमध्वजकी माता प्राणदेवी प्रधान पनि गीत संगीतमा निकै अनुभव भएकी एक कुशल गायिका थिइन र उनैले आफ्ना सुपुत्र गणेशध्वजलाई गीत संगीत सिकाएकी हुन्। पछि उनै गणेशध्वजले प्रेमध्वज प्रधानको नाममा नेपाली संगीतको आकाशमा एक अद्वितीय नक्षत्रको रूपमा छाउन सफल भए। केही समय उनले संगीतका विद्वान वाद्यशिरोमणी गणेशलाल श्रेष्ठसँग पनि पुर्वीय संगीत सिके।

सानैदेखि निकै भद्र, सोझा, सरल तथा मृदुभाषी र ज्यादै कम बोल्न रुचाउने प्रेमध्वज प्रधानका यस्ता आदतहरू उनको जीवनभर नै रहिरहे। कसैलाई पनि अभद्र व्यवहार गर्न कहिल्यै नजानेका उनि सुकिला र चिट्टा मिलेका पहिरन लगाउन निकै रुचाउँथे। उनि धेरैजसो कमिज, पेन्ट र कोटमा देखिन्थे भने शहरका नजिकका ठाउँहरूमा जाँदा एक साधारण व्यक्ति जस्तो गरेर पैदल यात्रा गर्न नै रुचाउँथे। उनि जीवनभर नै शाकाहारी रहे भने उनमा कुनै पनि अम्मलको आदत थिएन।

सन् १९५२ मा उनि १६ वर्षका कलिला युवा छँदा नै उनले रेडियो नेपालको स्वर परीक्षा उत्तिर्ण गरेर गीत रेकर्ड गर्न शुरु गरे। त्यसपछि त उनि काठमाडौँमा हुने कुनै पनि स्टेज कार्यक्रमहरूमा नभई नहुने कलाकारको रूपमा देखा पर्न थाले। उनका नेवारी लोक गीतहरू जस्तै “बछु गल्ली, ठूवछु गल्ली” र “राजामती कुमती” ले त अति नै ख्याती प्राप्त गरे र आजसम्म पनि सबै उमेरका मानिसहरूको जिब्रोमा यी गीतहरू बसेका छन्। सन् १९५७ तिर रेकर्ड गरिएको उनको राष्ट्रिय गीत “यो नेपाली शिर उचाली” पनि आजसम्म पनि त्यतिकै लोकप्रिय छ र नेपाली सेना तथा प्रहरीका बेन्डहरूले परेडको बेलामा यसको धुन खुबै बजाउने गर्दछन्।

सन् १९६१ मा गायक प्रेमध्वज प्रधानको मुखभित्रको शल्यक्रिया गरेर उपचार गर्नुपरेकोले उनले केही समय गायन कार्यबाट विश्राम लिए। तर एउटा संगीतकर्मीले त्यसै चुप लागेर त के नै बस्न सक्दथ्यो र। उनले तत्कालै गितार बजाउन सिकन थाले। त्यतिबेला अहिले जस्तो सुलभ तवरले गितार सिकन पनि पाइँदैनथ्यो। सन् १९६३ मा उनि रेडियो नेपालको आधुनिक गीत प्रतियोगितामा “गोरेटो त्यो गाउँको” भन्ने गीत गाएर प्रथम भए भने त्यस्तै बेलादेखि गितार बजाएर स्टेजमा गीत गाउन थाले। यो हिसाबले उनि रंगमञ्चमा गितार बजाएर गीत गाउने सायद नेपालका प्रथम गायक नै हुनु पर्दछ। त्यसपछि विस्तारै उनको गीतका रेकर्डहरू पनि बजारमा निस्कन थाले। क्यासेट, सिडी वा पेन ड्राइभ भन्दा अघिको जमानामा स्पुल टेप र रेकर्डको चलन थियो।

लोक लयका नेपाली र नेपाल भाषाका गीतहरूलाई निकै राम्ररी संयोजन गरेर आधुनिक गीतको पारामा गितार, पियानो, स्याक्सोफोन आदि पश्चिमा बाजाहरू सहित गाएकाले पनि प्रेमध्वजलाई सबै उमेरका संगीत प्रेमीहरूले रुचाएका थिए । कुशल गायन कै सिलसिलामा उनले रचनाकारहरू किरण खरेल, रत्न शमशेर थापा, मविविशाह, रविन्द्र शाह आदिका गीतहरू गाए भने तारादेवी, उषा मंगेशकर, आशा भोषले आदिसँग पनि निकै लोकप्रिय युगल गीतहरू गाए ।

सन् १९६० कै मध्यतिर उनले काठमाडौँको नयाँ सडकस्थित अमेरिकी सूचना केन्द्र र लाइब्रेरीमा काम गर्न शुरु गरेर निकै पछि यानी सन् १९९४ मा जागिरे जीवनबाट अवकास लिए । त्यतिबेला अमेरिकन, बृटिश र भारतीय पुस्तकालयहरू तथा सोभियत सांस्कृतिक केन्द्र काठमाडौँका शिक्षित युवाहरूको साँभमा जम्मा हुने, पुस्तक पढ्ने र बेला बेलामा सिनेमा तथा डकुमेन्ट्री हेर्ने स्थान हुन्थे र उनको त्यहीं अमेरिकी लाइब्रेरीमा कैयन स्वदेशी तथा विदेशी संगीत प्रेमीहरूसँग चिनाजानी भएको थियो ।

प्रेमध्वज प्रधानले नेपाली सिनेमाहरू माइतीघर, बदलिँदो आकाश, जीवनरेखा, मायालु, शान्तिदिप, पच्चिस वसन्त, अन्याय, राजमती, जीवन संघर्ष, र फेरी भेटौँलाका गीतहरूमा आफ्नो श्वर दिएका छन् । त्यस्तै उनका कालजयी गीतहरू “घुम्तिमा नआउ है”, “तोरी फुल्यो लेक नै भुल्यो”, “नमान लाज यसरी”, “पर लैजाउ फूलहरू”, “गोरेटो त्यो गाउँको”, “तारा मात्र होइन तिमीलाई जुनै दाइजो दिइ दिउँला”, “हाँस्ने रहरहरू आँशुमा मिले”, “यो नानीको शिरैमा इन्द्र कमल फूल फुल्यो” “ऐना नभए आफ्नो अनुहार”, आदि नेपाली संगीतको संसारमा सदा गुञ्जी नै रहने छन् ।

नेपालको संगीतको क्षेत्रका प्रथम पिँढीका गायक, रचनाकार तथा संगीतकारहरू मध्ये उनि नै सायद अन्तिम धरोहर बाँकी थिए र आजबाट उनले पनि यो धरतीलाई छोडेर अनन्ततिरको यात्रामा लागेपछि नेपाली संगीतको एउटा स्वर्ण अध्याय नै सकिएको भान भएको छ । तर उनि तथा उनका पिँढीले नेपाली गीत संगीतमा पुऱ्याएको महान योगदान र त्यतिबेलाका ती कालजयी गीत तथा संगीतलाई कुनै पनि कलाप्रेमीले कहिल्यै बिसन सक्ने छैनन् । ती सब कृतिहरू र यी महान् श्रष्टाहरू सधैं हामी बीच अमर रहने छन् । हार्दिक श्रद्धाञ्जली महान् रोमाञ्चकारी तथा भद्र गायक श्री प्रेमध्वज प्रधानज्यूमा ।

* लेखक विकास अर्थशास्त्री र पूर्ववैकर तथा नेपाल एकल व्यक्तित्व समाजका अध्यक्ष समेत हुन् ।
२०७८ साल वैशाख २३ गते